

1880-1950. Det klasse-mæssige, køns-mæssige og geografiske perspektiv er konsekvent fastholdt, og det lykkes også indimellem at koble perspektiverne sammen og etablere vigtige indsigter, som f.eks. at tidsrummet 1880-1950 i almindelighed har udvisket en række af de mest grelle forskelle mellem unge af forskelligt køn inden for de samme klasser, mens det har været så som så med den klasse-mæssige udjævning (s. 15). Forfatterens indledninger til de 3 hovedafsnit kommer generelt godt rundt om problemstillingerne, og tekst-udvalgene forekommer både velvalgte og nye eller overraskende i forhold til tidligere skrivelser på området.

Afsnittet om »Unge i bevægelse« kan eksemplificere forfatterens talent for at kombinere det brede overblik med det komplicerede og detaljerede begivenhedsforløb. Ungdomsforeningerne blev startet på forskellig måde og af forskellige grunde. De kunne enten være en del af den demokratiske kamp eller have primært selskabelige eller oplysende funktioner. De kunne mobilisere de unge på basis af køn eller klasse eller netop på tværs af disse skillelinier. De hovedkategorier af foreninger, der behandles er: filantropiske foreninger, religiøse bevægelser, politiske ungdomsforeninger samt modstandsbevægelsen. Måske burde idrætsforeninger og spejderbevægelsen have været skilt ud for sig, men begge behandles dog i teksteksempler. I fremstillingen af de forskellige foreningstyper træder den kronologiske dimension klart frem, og der afsluttes logisk med en behandling af det stagnerende foreningsliv i efterkrigstiden.

I et afsluttende afsnit trækkes udviklingen op for de unge efter 1950. Dette afsnit er dog ret summarisk og egner sig næppe til at give et mere end overfladisk indblik i den nuværende ungdoms umiddelbare forhistorie. Alt i alt må

det dog konkluderes, at gymnasiet og HF med denne bog har fået et brugbart hjælpemiddel, der er fuldt på højde med den nyeste forskning, og som på pædagogisk og veltilrettelagt måde formidler både overblik og detailviden om de unges historie.

Hanne Rimmen Nielsen

Birgitte Possing: *Viljens styrke. Natalie Zahle - En biografi om dannelse, køn og magtfuldkommenhed*. (Gyldendal, 1992). 2 bd., 622 s.

Natalie Zahles betydning for kvinders uddannelse i Danmark er uomtvistet. Hendes skoler – som hun styrede med fast hånd – blev i sidste halvdel af 1800-tallet den centrale dannelsesinstitution for unge kvinder, som ønskede at lære noget og at bruge deres intellektuelle evner. Mange af hendes elever fik stor betydning for kvindebevægelsen. Men hendes eftermæle har været præget af skiftende opfattelser af hendes historiske betydning.

Disse forhold har været udgangspunktet for Birgitte Possings store arbejde om Natalie Zahles liv, både det offentlige og det private, og hendes holdninger til kvindelighed og kvindeuddannelse, som hun helt fortjent forsvarede for doktorgraden ved et af de senere års største tilløbsstykker blandt de historiske disputatser. Hendes arbejde blev begunstiget af fundet af et stort og ubenyttet dobbeltarkiv i Landsarkivet for Sjælland, »Natalie Zahles Arkiv« og »N. Zahles Skoles Arkiv«, men derudover er afhandlingen baseret på et stort utrykt og trykt materiale.

Der er i høj grad tale om, at Birgitte Possing har villet gøre op med en række myter omkring Natalie Zahle, som selv var ophavskvinde til mange af dem, ivrigt sekunderet af hendes nærmeste.

Men som Birgitte Possing viser i sin diskussion af Natalie Zahle-litteraturen var der også tale om at hver tid har brugt eller misbrugt den store dame, som det nu passede ind i brugernes historie- og samfundssyn.

Birgitte Possings hovedinteresse er at undersøge, »hvordan Natalie Zahle som personlighed placerede sig i de sociale relationer omkring dannelses-, køns- og magtpositionerne i det 19. århundredes borgerlige kultur«. Hun formulerer sit ærinde (og sine resultater) i tre »grundtanker«: Den ene er, »at Natalie Zahles hovedbidrag til dansk historie var demokratiseringen af adgangen til viden. Den anden grundtanke er et opgør med den hidtidige opfattelse, at hun med sit livsværk opdrog og uddannede sine medarbejdere og elever til internalisering af tidens såkaldte »kvindelige værdier« med den dertil hørende kundskabsmasse. Den tredje grundtanke er den, at hun som personlighed var splittet mellem banebryderens trang til at ofre sig for sin sag, og individualistens trang til at gå sine helt særegne veje.« Og Possing fortsætter: »Hendes livsværk ses ikke blot som en kvindehistorisk indsats for en begrænset gruppe af borgerdøtre, men også og især som en national stræben for almindelig dannelse og oplysthed. Den befolkningsgruppe, som var den umiddelbare målgruppe for hendes kundskabsdemokratisering, var det lavere og det højere borgerskabs døtre. Den omfattede de relativt store grupper af lærerinder i både den offentlige og den private skole, mindre grupper af potentielle kvindelige akademikere og endelig en stor, utællelig gruppe, nemlig generationer af mødre. Een gang åbnet, var vejen til uddannelser også tilgængelig for andre sociale grupper og klas-sers døtre.« (s. 51).

Samtidig med at beskrive Natalie Zahles liv så detaljeret som det nu la-

der sig gøre på grundlag af det store materiale (og dette giver Birgitte Possing mulighed for at komme ganske tæt på sin hovedperson), taster bogen lys over en række forhold og normer i samfundet, som er vigtige for at forstå hendes indsats. Vi får meget at vide om de muligheder (københavnske) piger havde for en skolegang og om de gældende normer for kvindelighed, som lå bag holdningerne til piger: opdragelse og dannelse, da Natalie Zahle startede sit eget projekt i 1850'erne. Også de pædagogiske inspirationskilder, som hun trak på i sit arbejde, bliver diskuteret.

Det er Birgitte Possings pointe, at Natalie Zahle bestræbte sig på en balancegang mellem på den ene side at imødekomme de fremherskende holdninger i de borgerlige kredse, hvorfra hun skulle hente sine elever, og på den anden side nogle »demokratiske og kønsoverskridende visninger på kvindeskønnets vegne« (s. 182), når det gjaldt uddannelsen. I sine offentlige ytringer var Natalie Zahle forsigtig, hun ville ikke provokere, men i sin skolepraksis var hun langt mere radikal og ville give piger en uddannelse som rakte videre end blot at oplære dem til hustru- og moderrollen. Possing mener ligefrem, at Natalie Zahle »konstant talte med dobbelt tunge. Hun lod simpelt hen som om, hendes dannelsesprogram intet havde med emancipation at gøre« (s. 160).

Men det havde det nu alligevel. Bl.a. i kraft af en interessant analyse af et stort antal bevarede vidnesbyrd om skolens elever, kan Possing vise, hvilke dyder Natalie Zahle ønskede at fremelske (og hvilke hun fandt negative). Rigtig nok spillede de almindelige normer for det kvindelige en vigtig rolle, men det var ikke blot det, der var på spil. Natalie Zahle ønskede også og i særlig grad at fremme normerne for det mandlige og det, som blev opfattet som

kønsneutrale dyder for det borgerlige menneskes dannelse« (s. 229). Hun lagde dermed op til, »at de unge kvinder forberedte sig til at overskride tidens vedtagne adskillelse af arbejds- og familieliv, den vedtagne arbejdsdeling mellem kønnene, og det kønsopdelte samfunds grænser for kønnenes udfoldelse« (s. 230). På den baggrund var det selvfølgelig ikke mærkeligt, at så mange af eleverne senere blev aktive i kampen for kvindernes ligestilling.

Om det nu udelukkende var skolens skyld, burde derimod være til diskussion. Jeg er ikke i tvivl om, at Birgitte Possing har ret i sin modstilling af de dyder, Natalie Zahle ville fremelske, og så de (om man vil) officielle kvindelighedsnormer, som træder frem i tidens opdragelsesbøger og mange offentlige debatter. Et andet spørgsmål er dog vel, hvor godt disse sidste havde fat i lige netop de borgerlige kredse, som eleverne kom fra. Under alle omstændigheder var vel alene det forhold, at forældrene accepterede eller måske ligefrem bestemte, at døtrene skulle have en uddannelse, som også indeholdt »mandlige« elementer, et tegn på, at de traditionelle normer for kvinderollen var ved at komme i skred. Elevernes aktive indsats for kvindefrigørelsen på trods af Natalie Zahles noget tvetydige forhold til emancipationen, som Birgitte Possing påviser, kunne være et andet tegn, men det tages egentlig ikke op til diskussion.

Afhandlingen har ikke til hensigt at være skole- eller institutionshistorie, proklameres det. Den bliver det naturligvis alligevel et stykke ad vejen. Det er uundgåeligt, og derfor kan man godt savne både at der var gjort noget mere ud af redegørelsen for Natalie Zahles skoler og for deres placering i den almindelige uddannelsesmæssige udvikling i perioden. Det synes mig i hvert fald en mangel, at dele af skoleimperiet

berøres så sporadisk. Fx. er studenterkurset kun meget overfladisk behandlet, selv om det selvfølgelig må indrømmes, at det ikke elevmæssigt fylder særlig meget i det samlede billede; det er ikke her, man kan hente sig viden, hvis man vil erfare noget om de institutionelle rammer for de tidlige kvindelige studenters skolegang.

I undersøgelsen fylder beskrivelsen af Natalie Zahles privatsfære ganske meget, hvilket selvfølgelig også er på sin plads i en biografi. Hvor vidt det er historisk interessant (som det bl.a. blev diskuteret ved forsvarshandlingen at dømme efter aviserne), må vel i nogen grad afhænge af, om man som historiker finder, at privatlivets og dagligdagens historie er et spændende og relevant emne. Men man får efter min mening et interessant indblik i en organisationsform, som måske ikke har været så ualmindelig på mange private (pige-)skoler med en stærk og dominerende leder. Og Birgitte Possings påpegning af betydningen af den særlige – og ret udbredte – husstandstype, der udgjordes af to ugifte kvinder (og ofte med adopterede børn), åbner i hver fald for et hidtil ringe påagtet felt i familiehistorien.

Birgitte Possings bog om Natalie Zahle er først og sidst en biografi. Det betyder, at hun kredser om spørgsmålet om personlighedens rolle, om at forstå dynamikken mellem den biograferede og det omgivende samfund. Den grundlæggende holdning er den, at »personligheden kan bestemme historien, hvis hans/hendes position og egenskaber rammer et uløst samfundsmæssigt behov. Omvendt lever historie i personligheden, skaber potentialerne og sætter grænser for hans/hendes udfoldelse« (s. 61). I konsekvens heraf vil Possing analysere personlighedens udvikling »ad en flerhed af tilgange, så man følger hendes dialog med sin tid,

sin klasse og med de strømninger, situationer og handlinger, der omgav og levede i hende« (s. 64). Dette kaldes »spindelvævsmetoden« (jf. s. 455).

Det betyder også, at hun tager »afstand fra forestillingen eller myten om enheden eller harmonien i et menneskes tilværelse« (s. 64), og at hun er forsigtig med dristige tolkninger om sammenhænge eller ligefrem »skæbne«. Det er en velskrevet bog, som veksler mellem biografisk fortælling og tematisk analyse. Der står mange åbne spørgsmål om Natalie Zahles liv tilbage, og der skal nok være ivrige biografilæsere, der vil opfatte dette som et minus, en mangel på vovemod. Det er der ingen grund til. Birgitte Possing har nøgternt fremlagt og analyseret sit store materiale. Hvis læsere på den baggrund finder sammenhænge, som forfatteren ikke har set eller har villet driste sig til, så er det snarere en styrke ved fremstillingen.

Birgitte Possing er dybt, men ikke ukritisk fascineret af sin hovedperson. Men hendes fascination gælder også den biografiske arbejdsproces, empirisk detektivisme kalder hun den. Det skinner tydeligt igennem, ikke mindst i beretningen om eftersøgningen af en brevveksling, som hun aldrig fandt. Kommer det så læseren ved, kunne man spørge, kunne det ikke passende gemmes væk i en note eller i en kedelig redegørelse for materialegrundlaget? Efter min mening er det netop interessant også at kunne følge med i opspøringsarbejdet, hvordan kan man vide det, som vi får at vide – og hvorfor er der noget vigtigt, som vi ikke kan vide noget om. Og det gælder – skulle jeg tro – både for den professionelle og den ikke-professionelle læser.

De to bind er rigt illustrerede, over de vigtigste personer er der korte biografier, og den omfattende bibliografi giver et glimrende udgangspunkt for

yderligere studier. Det forlyder iøvrigt, at en række tryk- og sjiskefejl vil blive rettet i en senere udgave.

Jens Chr. Manniche

Mia Okkels: *Sikken et liv – og så så længe. En billedbog om Erna Hamilton.* (Poul Kristensens Forlag, 1990). 183 s.

Ideen til bogen om Erna Hamilton opstod, da grafikerer Mia Okkels fra Nationalmuseet i 1989 fik mulighed for at se Erna Hamiltons fotografisamling. Mia Okkels så straks, at der i denne samling var stof til en billedbog, som kunne vise en bestemt side af københavnerlivet, nemlig det velhavende borgerskabs miljø fra århundredskiftet og frem. Hun overtalte Erna Hamilton til at medvirke, og bogens tekstsider gengiver i monologform de mange interviews med grevinde og hendes kommentarer til de bevidenheder, som knytter sig til billederne. Henny Harald Hansen har skrevet en indledning om »Erna Hamilton og Moden«, som ud fra fotografierne kommenterer udviklingen i moden i perioden 1900-1990.

Hvad er der så kommet ud af det? En udsøgt flot bog med billedgengivelser i allerbedste, lækreste kvalitet. Det er en nydelse at studere de smukke billeder med den kønne og fotogene Erna Hamilton i alle livets aldre. Også en charmerende bog, der i en let tone gengiver Erna Hamiltons livshistorie, uden at lægge skjul på, at også hendes liv, trods rigdommen, har haft sine skyggesider.

Erna Hamiltons far var trælastdirektøren Harald Simonson, og hun blev født ind i et meget rigt københavnsk miljø. Rigdommen fo midles gennem billederne på især to måder, boligindretningen og klædedragten. Det var et miljø, hvor kvinder helt ikke skulle lære for meget, ikke måtte arbejde, men